

Bogusław Wójcik

<https://orcid.org/0000-0001-8886-9787>

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Rzeszowie

PRZYKŁAD WYMIANY INFORMACJI POMIĘDZY MSW WRL I MBP NRD W ZAKRESIE OBRONY PRZED DYWERSJĄ IDEOLOGICZNĄ

Inspiracją dla zaprezentowania poniższych dokumentów wraz z krótkim komentarzem na temat jednej z przywołanych w nich organizacji stały się dwa teksty zamieszczone w numerze 18 „Aparatu Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” z 2020 r. W pierwszym z nich Douglas Selvage opisał praktykę wymiany informacji pomiędzy KGB a służbami bezpieczeństwa krajów bloku wschodniego w zakresie dywersji ideologicznej na przykładzie Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego (MfS – Ministerium für Staatssicherheit) Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD)¹. W drugim Magdolna Baráth przedstawiła ogólny zarys współpracy między KGB a Ministerstwem Spraw Wewnętrznych (Belügyminisztérium) Węgierskiej Republiki Ludowej (WRL)².

Analizie poddano pismo przewodnie Willego Damma, szefa Wydziału X MfS NRD, do wiceministrów MfS Rudiego Mittiga oraz Markusa Wolfa – ten ostatni był zarazem szefem Zarządu Głównego Wywiadu (HVA) MfS – oraz załącznik zawierający materiał informacyjny Państwowej Służby Bezpieczeństwa WRL nt. antykomunistycznych organizacji religijnych wywodzących się ze Stanów Zjednoczonych Ameryki i Wielkiej

¹ D. Selvage, *Defining the Ideological „Enemy”. The KGB’s Reports on „Trends in the Tactics of the Enemy for Conducting Ideological Subversion”, 1974–1988*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2020, nr 18, s. 389–403.

² M. Baráth, *Some Aspects of the Cooperation between the Hungarian and Soviet Intelligence Services*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2020, nr 18, s. 431–446.

Brytanii oraz ich kontaktów na terenie RFN. Dokumenty te zostały udostępnione przez Urząd Pełnomocnika Federalnego ds. Materiałów Służby Bezpieczeństwa Państwowego byłej NRD (BStU – Bundesbeauftragter für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik) – tzw. urząd Gaucka. W czerwcu 2021 r. urząd ten przestał istnieć i stał się – jako Stasi-Unterlagen-Archiv – częścią Archiwum Federalnego (Bundesarchiv, BArch).

Jedną z organizacji wspomnianych w załączniku jest Centre for the Study of Religion and Communism, określane również jako Keston College. Okoliczności powstania tej organizacji i niektóre aspekty związane z jej działalnością opisałem już wcześniej³, przedstawiłem również informacje na temat prób jej rozpracowania podejmowanych przez funkcjonariuszy Departamentu I MSW PRL w latach 1979–1989⁴.

Jednostkowy przykład korespondencji pomiędzy służbami bezpieczeństwa WRL i NRD należy rozpatrywać na tle szerszego proceduru wymiany informacji między odpowiednikami tych służb w pozostałych krajach bloku wschodniego. Od spotkania ich przedstawicieli w Hawanie w 1974 r. wymiana informacji w zakresie zagadnień określanych mianem dywersji ideologicznej stała się intensywniejsza. Praktyka ta odzwierciedla metody rozwijane w pracy tych służb w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w.

Analitycy struktur wywiadowczych państw socjalistycznych zajmujących się rozpoznaniem i neutralizacją działalności tzw. ośrodków dywersji ideologicznej zakładali, że ten rodzaj działań dywersyjnych prowadzą zarówno ośrodki rządowe (propagandowe, dyplomatyczne i wywiadowcze) krajów kapitalistycznych, jak i organizacje czy instytucje kamuflowane jako stowarzyszenia prywatne lub pozarządowe. Określanie tych ośrodków mianem „prywatnych” i „niezależnych” z jednej strony miało wskazywać, że opinie w nich głoszone mają charakter obiektywny, z drugiej zaś pozwalało nie angażować bezpośrednio rządów państw zachodnich⁵. Jeszcze w latach sześćdziesiątych XX w. w opracowaniach wspo-

³ B. Wójcik, *Keston College a wolność religijna za żelazną kurtyną*, „Biuletyn IPN” 2019, nr 10, s. 117–127; *idem*, *Znaczenie infogeopolityki dla zmian systemowych w Europie Środkowo-Wschodniej na przykładzie działalności Keston College w latach 1969–1989* [w:] *W stulecie powrotu odrodzonego państwa polskiego na mapę Europy i świata. Polska myśl geopolityczna i sprawy międzynarodowe w XX wieku*, red. D. Iwaneczko, B. Wójcik, Rzeszów 2020, s. 375–395.

⁴ *Idem*, *Informacja dotycząca Keston College opracowana w Wydziale XI Departamentu I MSW*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2019, nr 12, s. 251–264.

⁵ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 01521/1826, „Antykomunistyczne ośrodki dywersji ideologicznej na Zachodzie. Zarys organizacji, metod i kierunków działalności”, red. H. Kopczyk, Warszawa 1980, k. 15.

mnianych struktur wywiadowczych wskazywano, że na Zachodzie poza centrami uniwersyteckimi funkcjonowało ok. 600 samodzielnych instytucji i ośrodków, w których prowadzono badania nad krajami socjalistycznymi. Problematyka tych badań była bardzo szeroka, obejmowała zagadnienia dotyczące ideologii, partii politycznych, funkcjonowania państwa, kwestii prawnych, demograficznych, narodowościowych, wyznaniowych i edukacyjnych oraz stosunków pomiędzy państwami a Kościołami.

Podczas narady przedstawicieli wywiadów państw socjalistycznych odbywającej się w Budapeszcie od 23 do 29 maja 1977 r. członkowie delegacji KGB ZSRR wprost podkreślali konieczność ścisłej i systematycznej współpracy organów bezpieczeństwa państw socjalistycznych „w sferze walki z ideologiczną dywersją przeciwnika”⁶, którą traktowali jako jeden z „najbardziej niebezpiecznych środków destrukcyjnego przenikania do krajów obozu socjalistycznego”⁷. Nasilenie dywersji ideologicznej nastąpiło, ich zdaniem, po 1976 r. w następstwie podpisania przez ZSRR i inne kraje socjalistyczne Aktu końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z sierpnia 1975 r.⁸ W trakcie budapeszteńskiej konferencji na znaczenie zachodnich ośrodków badawczych zajmujących się problematyką państw socjalistycznych w zakresie polityki narodowościowej, kulturalnej i wyznaniowej zwrócili uwagę także delegaci MBP NRD. Stwierdzili oni, że rezultaty tych badań są wykorzystywane zarówno przez media w ich oddziaływaniu na obywateli państw socjalistycznych, jak i podczas szkoleń obywateli państw zachodnich do „celowo ukierunkowanych kontaktów z osobami i instytucjami w krajach socjalistycznych”⁹.

⁶ AIPN, 0296/257, t. 1, Komitet Bezpieczeństwa Państwowego przy Radzie Ministrów ZSRR, Walka organów KBP z ideologiczną dywersją państw imperialistycznych w warunkach współczesnych, 1978 r., k. 89.

⁷ *Ibidem*, k. 95.

⁸ „Próba wytworzenia wspólnego europejskiego standardu praw człowieka było objęcie procesem KBWE zagadnień współpracy humanitarnej, która złożyła się na »III koszyk« w Akcie końcowym KBWE. [...] Akt końcowy przyjął formułę deklaracji intencji dla tak zdawałoby się oczywistych praw cywilnych, jak wolność osobista, ochrona życia rodzinnego i wolność słowa czy prawo do nauki i prawa do udziału w życiu kulturalnym, traktowanych jako konstytuujące prawa społeczno-ekonomiczne i kulturalne. Włączenie tych praw w sformułowania o charakterze »nieostrym« i uzupełnienie ich zespołem postanowień pozornie implementacyjnych i rozwojowych miało ukryć zarówno uznanie faktu, że prawa te nie są przyznawane obywatelom w systemie prawa wewnętrznego niektórych państw, jak i zdecydowany brak zgody państw co do związania się »ostrymi« zobowiązaniami, będącymi bezpośrednią podstawą roszczeń samoistnych” (J. Menkes, „III Koszyk” KBWE – na drodze do równości praw w Europie, „Roczniki Nauk Społecznych” 1994–1995, t. 22–23, z. 1, s. 70, 74–75).

⁹ AIPN, 01522/444, t. 2, Przedstawienie problemów dotyczących działalności imperia- lizmu w dziedzinie dywersji ideologicznej i walki z nią, Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Budapeszt 1977, k. 11.

Powtarzane przez funkcjonariuszy MfS powiedzenie: „Ohne PiD kein PUT” – nie ma politycznej działalności podziemnej bez dywersji polityczno-ideologicznej¹⁰ – oddaje, w jaki sposób postrzegano związki pomiędzy działalnością opozycyjną a funkcjonowaniem tego typu ośrodków. Nie może więc zaskakiwać, że podczas spotkania w Budapeszcie w 1977 r. członkowie delegacji z NRD postulowali konieczność konsultacji i wymiany informacji z „bratnimi organami” o „pracownikach lub agentach wrogich ośrodków i instytucji dywersji ideologicznej, którzy są wykorzystywani bezpośrednio w krajach socjalistycznych”¹¹.

Wśród charakterystycznych zjawisk towarzyszących dywersji ideologicznej w latach siedemdziesiątych XX w. wywiad ZSRS wyróżniał nasilający się proceder wykorzystywania przesyłek pocztowych oraz turystyki. Za pomocą pierwszej z form dokonywano przerzutu na teren ZSRS m.in. literatury religijnej, która z punktu widzenia lokalnych władz była antysowiecka. Przejawem dywersji ideologicznej związanej z turystyką było „przywożenie i kolportowanie antyradzieckiej religijnej i innej szkodliwej literatury, zbieranie w ZSRR tendencyjnych materiałów i ich wywożenie za granicę w celu opublikowania, okazywanie moralnej i materialnej pomocy nacjonalistom lub innym negatywnie nastawionym elementom, urabianie pojedynczych obywateli ZSRR w duchu antyradzieckim, nakłanianie niektórych spośród nich do wyjazdu za granicę itd.”¹².

Inną tendencją zauważoną przez służby sowieckie w latach siedemdziesiątych XX w. było tworzenie ośrodków dywersji ideologicznej przez dysydentów politycznych z ZSRS i innych krajów socjalistycznych. Pierwsi byli związani przede wszystkim z czasopismem „Kontynent”, Radiem Swoboda i wydawnictwem Kronika Press. Witalij Pawłow, kierownik Grupy „Narew” KGB w Warszawie, w piśmie z 15 lipca 1978 r. do Adama Krzysztoporskiego, szefa Departamentu III MSW PRL, podkreślał, że kierownictwo KGB ZSRS „nadaje duże znaczenie pracy skierowanej przeciwko »dysydentom« za granicą, a w tym przeprowadzaniu przedsięwzięć po tej linii, wspólnie z bratnimi służbami”¹³. Do podstawowych zadań zaliczył rozpracowywanie agenturalne ośrodków dywersji

¹⁰ A. Glaeser, *The Secret Police, the Opposition, and the End of East German Socialism*, Chicago–London 2011, s. 483. PiD – politisch-ideologische Diversion; PUT – politische Untergrundtätigkeit.

¹¹ AIPN, 01522/444, t. 2, Przedstawienie problemów dotyczących działalności imperia-
lizmu w dziedzinie dywersji ideologicznej i walki z nią, Ministerstwo Bezpieczeństwa
Państwowego Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Budapeszt 1977, k. 48.

¹² AIPN, 0296/257, t. 1, Notatka dot. wykorzystywania przez przeciwnika turystyki do
celów dywersji ideologicznej w ZSRS, k. 54.

¹³ *Ibidem*, Pismo Witalija Pawłowa do tow. Krzysztoporskiego, 15 VII 1978 r., k. 139.

ideologicznej, także tych zakładanych przez dysydentów; przejmowanie kanałów łączności pomiędzy tymi ośrodkami na Zachodzie a ich zwolennikami w ZSRS i innych krajach socjalistycznych; podważanie wiarygodności przekazywanych przez nie informacji; ujawnianie występujących w gronie działaczy tych organizacji wewnętrznych napięć i problemów; zapobieganie nawiązywaniu współpracy pomiędzy tymi ośrodkami¹⁴.

Rola i znaczenie Keston College dla rozwoju wydarzeń, których efektem stał się rozpad bipolarnego układu geopolitycznego pod koniec lat osiemdziesiątych XX w., nie zostały dotychczas w wystarczającym stopniu opisane¹⁵. Uwaga ta odnosi się również do węższego zakresowo zagadnienia wpływu różnych form oddziaływania tej organizacji na sytuację społeczno-polityczną w Polsce. Dostrzeżenie przez przedstawicieli organów bezpieczeństwa WRL roli, jaką odgrywał Keston College wśród „antykomunistycznych organizacji kościelnych” działających w krajach anglosaskich, ma w tym kontekście swoje znaczenie. Siła oddziaływania wszystkich tego typu organizacji zależała także od wzajemnej koordynacji ich poczynań¹⁶. W tym obszarze bowiem, jak zauważyli autorzy cytowanego dokumentu MSW WRL, pojawiały się także różne formy współzawodnictwa lub spory dotyczące metod i celów tej działalności.

W kontekście ostatniej z uwag należy podkreślić, że Keston College był ośrodkiem badawczym, w którym wyjątkową wagę przywiązywano zarówno do standardów organizacyjnych, jak i do przekazywania sprawdzonych informacji na temat prześladowań religijnych za żelazną kurtyną. Organizacja ta została założona w 1969 r. przez Michaela Bourdeaux przy udziale znanych sowietologów sir Johna Lawrence’a, Leonarda Schapiro i Petera Reddaway. Zespół Keston College w ścisłym sensie tworzyli: dyrektor, kierownictwo, pracownicy naukowcy, personel administracyjny, współpracownicy i wolontariusze. W szerszym ujęciu należałoby

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Zob. J. Robertson, *Be Our Voice. The Story of Michael Bourdeaux and Keston College*, London 1984; M. Hurst, *British Human Rights Organizations and Soviet Dissent, 1965–1985*, London 2017, s. 115–146; *Voices of the Voiceless. Religion, Communism, and the Keston Archive*, red. J. de Graffenried, Z. Knox, Waco 2019; M. Bourdeaux, *One Word of Truth. The Cold War Memoir of Michael Bourdeaux and Keston College*, London 2019.

¹⁶ Keston College był organizacją, która pozostawała w stałym zainteresowaniu operacyjnym Stasi, o czym świadczą materiały archiwalne wytworzone przez te służby. Zob. Bundesarchiv (dalej: BArch), Ministerium für Staatssicherheit (dalej: MfS), Hauptabteilung (dalej: HA), XX, nr 18284, k. 11–55; HA, XX, nr 26243, k. 104–156; HA, XX, nr 27729, k. 57–107; HA, XX/4, nr 73, k. 1–249; HA, XX/4, nr 540, k. 234–257; HA, XX/4, nr 1013, k. 1–22; HA, XX/4, nr 1896, k. 1–56; HA, XX/4, nr 2771, k. 54–195; HA, XX/4, nr 2772, k. 1–51; BArch, MfS, Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe (ZAIG, Centralna Grupa Analiz i Informacji), nr 28034, k. 1–44.

spojrzeć na Keston College jak na instytucję, której działalność i będący jej efektem prestiż warunkowali patroni wspierający ośrodek i zarząd. W skład tego pierwszego gremium wchodził m.in. duchowni kierujący w Wielkiej Brytanii Kościołami anglikańskim, katolickim i prawosławnym oraz przewodniczący Kościoła anglikańskiego w USA. Keston College jako organizacja społeczna nie mógłby także funkcjonować bez pomocy takich fundacji czy stowarzyszeń, jak np. Fundacja Forda czy Kirche in Not, a także bez subskrybentów periodyków wydawanych przez ośrodek i wielu osób wspierających go na różne sposoby materialnie i duchowo. Należy podkreślić, że M. Bourdeaux unikał źródeł finansowania, które mogłyby wzbudzić podejrzenie, że Keston College jest sterowany politycznie, organizacja była więc utrzymywana przede wszystkim ze środków pozyskanych od darczyńców prywatnych, z zakupu „Keston News Service” przez media czy sprzedaży własnych czasopism i publikacji. O wyjątkowym charakterze Keston College decydowały także religijne i humanitarne motywacje pracujących tam osób. Jak wspomina Sandra Oestreich, ludzie ci jako chrześcijanie – katolicy, prawosławni, protestanci – czuli się powołani, by łagodzić cierpienia współbraci. „Gdy kogoś motywują religijne czy humanitarne ideały, nie pracuje dla sławy, uznania, pieniędzy lub stanowiska. Czuje się zmotywowany przez miłość i podziw dla cierpiących oraz pragnienie, by wynagrodzić ich krzywdy”¹⁷.

W 1984 r. Bourdeaux za swoją działalność otrzymał prestiżową Nagrodę Templetona, jest to także okres największej siły oddziaływania Keston College. Nagroda umożliwiła m.in. rozbudowę i remont siedziby, pozwoliła także chwilowo przezwyciężyć trudności związane z ciągle rosnącymi kosztami funkcjonowania i działalności wydawniczej. Paradoksalnie, największe problemy przyniósł organizacji upadek komunizmu w Europie Środkowej w roku 1989. Zespół tworzący Keston College został wówczas zmuszony do określenia własnej misji na nowo, czego skutkiem było radykalne zmniejszenie liczby zatrudnionych w ośrodku badaczy (z 25 do 5 osób), przeniesienie siedziby ośrodka w 1991 r. do Oksfordu i zmiana jego nazwy na Keston Institute.

Na koniec należy podkreślić, że priorytetem dla założycieli, pracowników oraz osób wspierających Keston College była zmiana wyobrażeń społeczeństw zachodnich na temat wolności religijnej w krajach położonych na wschód od Łaby – nawet jeżeli demaskowano przy okazji także quasi-demokratyczny charakter systemów politycznych państw bloku wschodniego. Klasyfikowanie działalności Keston College w kategoriach sterowanej politycznie wojny informacyjnej pozostaje więc nadinterpretacją.

¹⁷ Relacja Sandry Oestreich, 2 VIII 2018 r., w zasobie autora.

Nr 1

1983 marzec 30, Berlin – Pismo Willego Damma, szefa Wydziału X MfS NRD, do wiceministrów MfS Rudiego Mittiga oraz Markusa Wolfa w sprawie współpracy z Państwową Służbą Bezpieczeństwa WRL (pismo przewodnie do materiału informacyjnego nt. antykomunistycznych organizacji kościelnych wywodzących się ze Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii), ściśle tajne

[^a]

Współpraca z organami bezpieczeństwa Węgierskiej Republiki Ludowej

W załączniku znajduje się informacja przesłana przez węgierskie organy bezpieczeństwa na temat antykomunistycznych organizacji kościelnych USA i Wielkiej Brytanii do wiadomości i wykorzystania operacyjnego.

Jednocześnie zgodnie z prośbą organów bezpieczeństwa Węgierskiej Republiki Ludowej uprasza się o poinformowanie Wydziału X, jakie dane posiada Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego na temat wymienionych organizacji.

Generał major [Willi] Damm¹

^a *W górnym prawym rogu dokumentu pismem maszynowym zapisano:* Berlin, 30 III 1983 [r.]; X/2542/83-ga [numer dopisano odręcznie]; Wydział X; Kierownik. *Powyżej znajduje się odręczna adnotacja:* Kościół.

¹ Willi Damm (1930–2012) – w latach 1956–1989 szef Wydziału X MfS NRD. Po ukończeniu szkoły średniej przyuczał się do zawodu handlowca, a następnie uczył się języka rosyjskiego. W 1950 r. został tłumaczem Policji Ludowej w Saksonii i funkcjonariuszem MfS. Odbył kurs dla sędziów i prokuratorów w Niemieckiej Akademii Państwa i Prawa (DASR), a następnie uzyskał na tej uczelni tytuł magistra prawa (*Damm, Willi*, <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/willi-damm>, dostęp 23 V 2022 r.).

Załącznik: 6 stron

Rozdzielnik:

Towarzysz generał pułkownik [Markus] Wolf²

Towarzysz generał porucznik [Rudolf] Mittag³

-
- ² Markus Johannes Wolf (1923–2006) – w latach 1953–1986 szef wywiadu zagranicznego NRD (od 1956 r. pod nazwą: Główny Zarząd Wywiadu). W 1933 r. emigrował z rodzicami najpierw do Szwajcarii, następnie Francji, a w końcu ZSRS. W 1936 r. otrzymał obywatelstwo sowieckie, uczęszczał m.in do Szkoły Kominternu i był komentatorem „Deutscher Volkssender” w Moskwie. Po powrocie do Niemiec w 1945 r. pracował jako dziennikarz w „Berliner Rundfunk”. W latach 1949–1951 był członkiem misji NRD w Moskwie, a w 1951 r. związał się z wywiadem NRD (*Wolf, Markus*, <https://www.stasi-unterlagen-archiv.de/mfs-lexikon/detail/wolf-markus/>, dostęp 25 II 2022 r.).
- ³ Rudolf (Rudi) Mittag (1925–1994) – w latach 1975–1989 wiceminister MfS NRD. W 1945 r. jako żołnierz Wehrmachtu został wzięty do niewoli sowieckiej i przebywał w niej do 1949 r. W 1950 r. uzyskał stopień inżyniera budownictwa. Od 1952 r. związany ze Stasi, w latach 1964–1974 szef Wydziału Głównego (HA) XVIII MfS NRD (*Mittig, Rudi*, <https://www.stasi-unterlagen-archiv.de/mfs-lexikon/detail/mittig-rudi/>, dostęp 25 II 2022 r.).

Załącznik

MSW WRL

Tłumaczenie z języka rosyjskiego

Zgodnie z porozumieniem o wymianie informacji operacyjnych pomiędzy agencjami wywiadowczymi NRD i WRL przekazujemy niniejszym będący w naszej dyspozycji materiał informacyjny o amerykańskich i brytyjskich antykomunistycznych organizacjach kościelnych, które posiadają kontakty w RFN.

Wśród antykomunistycznych organizacji kościelnych działających w krajach anglosaskich największe znaczenie, jeśli się weźmie pod uwagę ich działalność i aktywność, ma brytyjskie Centre for the Study of Religion and Communism (Centrum Studiów nad Religią i Komunizmem); organizacja znana również pod nazwą „Keston College”, mieszcząca się pod adresem: Heatfield Road, Keston, Kent BR 2 6BA.

Keston College został założony w roku 1969 z inicjatywy angielskiego duchownego Michaela Bourdeaux¹, który obecnie pełni funkcję dyrektora organizacji, prezesem organizacji jest sir John Lawrence². Patronami Keston College są między innymi angielski kardynał [Basil] Hume³ i austriacki kardynał [Franz] König⁴ oraz dr [Frederic Donald] Coggan⁵, arcybiskup Canterbury.

¹ Michael Bourdeaux (1934–2021) – duchowny anglikański, święcenia kapłańskie przyjął w 1960 r. W 1969 r. był inicjatorem powstania Centre for the Study of Religion and Communism, przemianowanego w 1991 r. na Keston Institute. Kierował tą organizacją jako dyrektor aż do przejścia na emeryturę w 1999 r. Wydał ponad 30 książek, m.in.: *Faith on Trial in Russia* (1971); *Land of Crosses* (1979); *Risen Indeed. Lessons in Faith from the USSR* (1983); *Growing Soviet Churches* (1987); *The Gospel's Triumph over Communism* (1991).

² Sir John Lawrence (1907–1999) – brytyjski dyplomata i pisarz. W 1939 r. jeden z założycieli Sekcji Europejskiej BBC World Service, następnie attaché prasowy ambasady brytyjskiej w Moskwie. W 1957 r. założył kwartalnik ekumeniczny „Frontier”, który redagował do 1975 r. W latach 1947–1986 opublikował siedem monografii poświęconych Rosji, z których największą popularność zdobyła opublikowana w 1970 r. *History of Russia* (Sir John Lawrence, dostęp 1 III 2022 r.).

³ Basil Hume (1923–1988) – duchowny katolicki. W 1941 r. wstąpił do zakonu benedyktynów, święcenia kapłańskie przyjął w 1950 r., w latach 1976–1999 arcybiskup Westminster oraz prymas Anglii i Walii.

⁴ Franz König (1905–2004) – duchowny katolicki. Święcenia kapłańskie przyjął w 1933 r., w latach 1956–1985 arcybiskup metropolita Wiednia.

⁵ Frederic Donald Coggan (1909–2000) – duchowny anglikański. Święcenia kapłańskie przyjął w 1935 r., w latach 1974–1980 arcybiskup Canterbury.

Struktura organizacji:

1. Dyrekcja: dyrektor Michael Bourdeaux.
2. Dział administracji: kierownik działu Bernard Tidball⁶ (jednocześnie wicedyrektor);
 - a) grupa ekonomiczna;
 - b) grupa ds. wkładów materialnych;
 - c) serwis telefoniczny;
 - d) kontakty publiczne;
 - e) wolontariusze.
3. Dział prasowy: miss Xenia Howard-Johnston⁷ (redaktor).
4. Dział badawczy: Mike Rowe⁸ (kierownik działu): odpowiedzialny za mieszkających w ZSRS luteranów, baptystów, menonitów i zwolenników ruchu zielonoświątkowego oraz inne małe sekty; religia niekatolicka w Polsce;

Jane Ellis⁹: nieoficjalna Cerkiew prawosławna w Związku Sowieckim, ruch na rzecz praw człowieka;

Marite Sapiets¹⁰: katolicy żyjący w ZSRS, republiki nadbałtyckie, luteranie, adwentyści;

⁶ Bernard Tidball (ur. 1917) – duchowny anglikański. Członek Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego. Należał do Rady Keston College, pełnił również funkcję zastępcy dyrektora tej organizacji.

⁷ Xenia Howard-Johnston (ur. 1944) – zaangażowana w działalność Keston College, a następnie Keston Institute od 1969 r. Ukończyła filologię rosyjską i francuską na Uniwersytecie w Oksfordzie oraz nauki polityczne na London School of Economics. W latach 1973–1981 redagowała „Religion in Communist Lands” (*Xenia Violet Howard-Johnston Dennen*, s://www.baylor.edu/library/index.php?id=978417, dostęp 1 III 2022 r.).

⁸ Michael Rowe – ukończył filologię rosyjską i niemiecką na Uniwersytecie w Cambridge. Następnie studiował w Institute of Soviet and East European Studies na Uniwersytecie w Glasgow. Z Keston College był związany w latach 1977–1991, zajmował się sytuacją Kościołów protestanckich w ZSRS. Publikował w tym czasie artykuły oraz redagował „Keston News Service” i „Frontier”. Wspólnie z Michałem Bourdeaux był redaktorem antologii *May One Believe – in Russia? Violation of Religious Liberty in the Soviet Union*, London 1980.

⁹ Jane Ellis (1951–1998) – związała się z Keston College w 1973 r. po ukończeniu studiów z literatury i języka rosyjskiego na Uniwersytecie w Birmingham. Należała do redakcji wydawanego od 1973 r. pisma „Religion in Communist Lands”, w latach 1981–1986 była jego redaktorem. W 1973 r. założyła współpracującą z Keston College organizację Aid to Russian Christians, której dyrektorem pozostawała do 1986 r. Zadaniem tej organizacji było świadczenie pomocy materialnej i duchowej prześladowanym chrześcijanom w ZSRS. Ellis była równocześnie wybitną specjalistką z zakresu działalności Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego w XX w. W 1986 r. ukazała się jej książka *The Russian Orthodox Church. A Contemporary History*.

¹⁰ Marite Sapiets (1948–2012) – była związana z Keston College w latach 1975–1990, zajmowała się sprawami religijnymi w krajach bałtyckich. W 1990 r. ukazała się jej książka *True Witness. The Story of Seventh Day Adventists in the Soviet Union*.

Alex Tomsky¹¹: również Polska (katolicy i ateści);
 Janet Curtis¹²: wierzący w Czechosłowacji;
 Alan Scarfe¹³: Kościoły Rumunii;
 Nicky Crane¹⁴: Kościoły NRD, Albanii i Węgier;
 Stella Alexander¹⁵: wierzący mieszkający w Jugosławii;
 Brian i Chitra Robson¹⁶: Kościoły Bułgarii.

[5.] Dział dokumentacji i informacji: Pani Alyona Kojewnikov¹⁷ (kierowniczka działu).

Dokumentacja, biblioteka.

Informacja.

Widocznym i priorytetowym zadaniem instytutu jest „praca naukowa i badawcza” wykonywana dla organów propagandowych BBC i „Radia Liberty” oraz tzw. organizacji underground. W toku tego działania konsekwentnie zbierane są informacje o krajach socjalistycznych, przede wszystkim o życiu religijnym w Związku Sowieckim, próbuje się pozyskać takie informacje, które mogą zostać wykorzystane jako negatywne przykłady w ramach dywersji ideologicznej.

W trakcie pozyskiwania informacji opracowują dla każdego kraju całkiem realny „Plan badawczy” i realizują go. Niewielką część informacji czerpią z analizy prasy, z korespondencji i połączeń telefonicznych,

¹¹ Alexander Tomský (ur. 1947) – w 1968 r. wyemigrował do Wielkiej Brytanii, gdzie studiował w London School of Economics oraz London Institute of Education. Z Keston College był związany w latach 1977–1986, kierował m.in. działem Europa Środkowa. Był ekspertem ds. sytuacji w Polsce i Czechosłowacji, napisał wiele artykułów, udzielał wywiadów radiowych i telewizyjnych i stał się w sprawach polskich postacią opinio-twórczą. W 1982 r. ukazała się jego książka *Catholic Poland*. W latach 1986–1990 był dyrektorem Kirche in Not na teren Wielkiej Brytanii.

¹² Janet Curtis – w latach siedemdziesiątych zajmowała się w Keston College razem z Tomským sprawami Czechosłowacji i Polski.

¹³ Alan Scarfe (ur. 1950) – studiował teologię na Uniwersytecie w Oksfordzie oraz na Romanian Orthodox Institute w Bukareszcie. W Keston College zajmował się redakcją „Keston News Service” oraz pełnił funkcję dyrektora generalnego. W 1986 r. rozpoczął posługę kapłańską w Kościele anglikańskim w Stanach Zjednoczonych. W latach 2003–2021 był biskupem diecezji Iowa.

¹⁴ Nicky Crane – wg wykazu pracowników naukowych Keston College z 1978 r. nieoficjalny doradca ds. Węgier i Albanii (*Minutes of the 39th Meeting of the Keston College, uncil-of-management/1746408?item=1746412*, dostęp 1 III 2022 r.).

¹⁵ Stella Alexander, wg wykazu pracowników naukowych Keston College z 1978 r. zajmowała się sprawami Jugosławii w niepełnym wymiarze godzin.

¹⁶ Chitra Robson – wg wykazu pracowników naukowych Keston College z 1978 r. nieoficjalna doradczyni ds. Bułgarii.

¹⁷ Alyona Kojewnikov (ur. 1943) – studiowała język rosyjski i literaturę na Uniwersytecie w Melbourne. Przez wiele lat pracowała w Sekcji Rosyjskiej Radia Wolna Europa. W latach 1978–1990 kierowała działem informacji w Keston College. Równocześnie prowadziła cotygodniowe audycje w języku rosyjskim w Radiu BBC.

naprawdę wartościowe i traktowane jako poufne informacje zdobywają dzięki systematycznym podróżom pracowników sekcji badawczej do krajów socjalistycznych. Poza tym Keston College otrzymuje raporty od przedstawicieli kościołów, którzy przez długi czas pracowali w krajach socjalistycznych lub odwiedzają te kraje, relacje tego typu przekazał np. Raymond Oppenheim¹⁸, były kapelan Ambasady USA w Moskwie.

Pracownicy sekcji badawczej podróżują jako osoby prywatne w celach turystycznych. W czasie podróży odwiedzają kościelnych opozycjonistów i zbierają informacje o negatywnych zjawiskach w polityce wyznaniowej danego kraju. Podróżujący pracownicy oraz ich kontakty, świadczący dla instytutu „usługi kurierskie”, znają dobrze zasady konspiracji oraz dane miejsce. Są przeszkoleni w obchodzeniu podsłuchów telefonicznych i urządzeń podsłuchowych w pomieszczeniach oraz w tym, jak unikać obserwacji/śledzenia; w przypadku odkrycia, że są obserwowani, nie nawiązują bezpośredniego kontaktu z osobą kontaktową, lecz wysyłają wiadomość do opozycjonisty przez pośrednika. [...] i [...] systematycznie odwiedzają kraje socjalistyczne.

Instytut publikuje pozyskane informacje w swoich organach prasowych („Keston News Service”, „Religion in Communist Lands”, „The Right to Believe”), które próbuje się promować w krajach socjalistycznych, z drugiej strony pozyskuje także czasami informacje dla rządu brytyjskiego i amerykańskiego.

Instytut utrzymuje ściśle i aktywne kontakty z amerykańskimi i zachodnioeuropejskimi organizacjami o podobnym charakterze. Między innymi z następującymi organizacjami:

1. Underground Evangelism (800 W Colorado Blvd. Los Angeles Cal[ifornia] 90041; London SW 16 Morden Road, 193 BJ);
2. Verfolgt Christendom (3000 N Soest de Rooy straat 20);
3. Licht im Osten (7015 Korntal, Kullenstraße 1);
4. Glaube in der 2. Welt (CH 8702 Zollikon).

Szczególnie ściśle związek jest podtrzymywany z organizacją Kirche in Not, która w 1981 r. zapewniła Keston College pomoc materialną. Pomiędzy obiema organizacjami został ustalony podział pracy, zgodnie z którym Keston College koncentruje się na Związku Sowieckim, a Kirche in Not na pozostałych krajach socjalistycznych, jednak nie jest on ściśle.

^a Tu i dalej fragment zanonimizowany przez BStU.

¹⁸ Raymond L.L. Oppenheim (1942–2001) – duchowny Kościoła anglikańskiego w USA. W latach 1972–1975 był kapłanem Ambasady USA w Moskwie, następnie pastorem parafii św. Marka w Wellington w Nowej Zelandii.

Współpraca tych organizacji jest realizowana w ramach wymiany informacji i spotkań roboczych, na których jest ustalany podział terytoriów i zadań.

Zgodnie z informacjami współpracowników Keston College instytut na swoje badania i usługi naukowe otrzymuje miesięcznie co najmniej ok. 32 tys. dolarów amerykańskich, a od ok. 2 tys. osób, które są abonentami wspierającymi, 20 tys. dolarów amerykańskich rocznie.

Na bardziej znaczące projekty instytut otrzymuje szerokie wsparcie od różnych fundacji, przede wszystkim od Fundacji Forda. Połowa otrzymanych kwot jest wypłacana personelowi jako pensje, drugą połowę wykorzystuje się na wydatki służbowe.

W roku 1979 został przyjęty kompleksowy plan rozwoju, który przewiduje znaczne rozszerzenie działalności. Oprócz centrum w Wielkiej Brytanii planuje się stworzenie placówek w Australii, Nowej Zelandii, Kanadzie i USA. Jest tworzony system teleksowy, dzięki któremu będzie możliwe bardziej efektywne rozpowszechnianie informacji. Działalność wydawnicza ma zostać wzbogacona zarówno pod względem zakresu, jak i treści publikacji. Ponadto, by sprostać oczekiwaniom zachodnio-europejskich agencji radiowych i prasowych, przewidziane są następujące działania:

- przyspieszone opracowywanie informacji i otrzymywanych zapytań/prośb z krajów socjalistycznych;
- publikowanie różnych artykułów, raportów, książek o sytuacji niektórych sekt w dużych nakładach;
- poprawa efektywności informacji, opracowywania analiz, które czasem są zbierane dla rządów USA i Wielkiej Brytanii, poza tym zwiększenie liczby pracowników naukowych i tłumaczy.

Liderem wśród antykomunistycznych organizacji kościelnych jest organizacja Underground Evangelism (800 W Colorado Blvd Los Angeles Cal[ifornia] 90041) z siedzibą w USA, której nazwa została zmieniona w kwietniu 1979 r. – „International Christian Writers”.

Założycielem i prezesem organizacji jest ewangelicki duchowny L. Joe Bass¹⁹ [...]^a, [...]^a ukończył on kurs biblijny wyznawców ruchu zielono-

¹⁹ L. Joe Bass wraz z żoną Lois założył w 1960 r. organizację i czasopismo „Underground Evangelism” w Arkansas w USA. Rok później siedziba organizacji została przeniesiona do Broken Arrow, a następnie do miejscowości Tulsa. Jej członkowie zbierali środki na zakup Biblii i innych materiałów duszpasterskich do krajów zza żelaznej kurtyny. Ich przemycałymi zajmowali się kurierzy, którzy w początkowym okresie funkcjonowania organizacji korzystali przede wszystkim z informacji i pomocy pracowników Keston College. W ten sposób działaczom Underground Evangelism i współpracownikom tej organizacji udało się przewieźć do wspomnianych krajów ponad 40 mln sztuk Biblii (*Bibles for communist Europe – a Cold War story – part I*, dostęp 1 III 2022 r.).

świętkowego oraz kursy dla mówców, po czym został rzecznikiem jednej ze społeczności głoszących ewangelię. W 1959 r. stanął przed sądem i został oskarżony o szantaż i wprowadzanie w błąd. W 1960 r. założył w Tulsie Evangelism Centre. Jego adres to: Bass, [...] Glendale Calif[ornia] USA 91209.

Zadeklarowanym celem tej organizacji jest szerzenie Ewangelii w krajach komunistycznych za pomocą wszelkich środków. Organizacja zbiera informacje i rezolucje dotyczące sytuacji Kościołów działających w Chinach i Europie Wschodniej i przetwarza je komputerowo.

Obok centrum amerykańskiego organizacja ma jeszcze szereg filii w Europie Zachodniej i Azji. Siedziba brytyjskiego działu znajduje się w Londynie, 24 Gilbert St. w jednej z najdroższych dzielnic, jest to dwupiętrowa elegancka rezydencja w Mayfair. Szklone drzwi przy wejściu wskazują tylko na dwa biura reklamy, U[nderground] E[vangelism] nie jest podana. Pomieszczenia biurowe organizacji znajdują się na najwyższym piętrze budynku.

Dyrektorem brytyjskiego oddziału jest K. Hancock²⁰ – ma ok. [...] lat, między [...] a [...] wzrostu [...] i jest [...]. Biuro operacyjne i dział pocztowy znajdują się przy 296 Kingston Road SW 20. Kierownikiem jest R. Norton²¹.

Dział odpowiedzialny za Europę Wschodnią znajduje się w Monachium i działa pod nazwą „Christian East Mission”, jego dyrektorem jest Max Lange²² z Schwaltheim (RFN). Dział prasowy „Newline-West” znajduje się Wolfrathausen (D8191), skr. poczt. 1528 (RFN). Inne działy zajmujące się Chinami działają z Tajwanu i Hongkongu.

Underground Evangelism zbiera informacje przede wszystkim z pomocą podróżujących braci (kurierów), którzy każdego roku często udają się do poszczególnych krajów, spotykają się osobiście z kierownikami centrów baptystycznych oraz centrów wyznawców ruchu zielonoświątkowego, zachęcają ich do pracy, udzielają im rad, przyjmują prośby/życzenia i zaopatrują w materiały z własnych wydawnictw. Kurierzy wyjeżdżają z monachijskiego oddziału i tam również wracają z wypraw, podróżują jako turyści, zwracają się do siebie, tylko używając swoich pseudonimów (brat John), i posiadają podstawową wiedzę o charakterze operacyjnym i konspiracyjnym. Według opinii [...] w 1980 r. żaden z kurierów w Europie Wschodniej „nie wpadł”.

²⁰ Bliższych danych nie ustalono.

²¹ Bliższych danych nie ustalono.

²² Bliższych danych nie ustalono.

Głównym obszarem ich działalności jest „misja – dokumenty”. W roku 1975 dostarczyli 1,5 mln egzemplarzy Biblii i 1,5 mln innych druków do krajów docelowych. Poza tym zapewniają wsparcie materialne.

Obsługują również nadawców radiowych. Dysponują jedną stacją radiową w Monako i jedną w Hiszpanii, które nadają swoje audycje do państw socjalistycznych w 15 językach. Radio „Trans World” nadaje tygodniowo 27-godzinny program z Monako i z wyspy Bonaire.

Underground Evangelism jest finansowany przez organizację o nazwie „Christian Solidarity International” (CSI), której zadanie polega na zbieraniu pieniędzy na cele UE. Podawane przez nią oficjalne roczne dochody wynoszą 6,6 mln dolarów amerykańskich. Jej głównym wsparciem pod względem materialnym jest liczny i bogaty amerykański Kościół baptyistyczny. K. Hancock jest równocześnie prezesem tej organizacji.

Dzięki wymianie informacji i konkretnemu wsparciu finansowemu UE i CSI pozostają w kontakcie z wymienionymi poniżej organizacjami o podobnym charakterze: Keston College; Aid for the Church in Need (3 North St. Chichester Sussex), kierownikiem jest Warenfield van Straaten²³; Jesus to the Communist World Inc., kierownikiem jest Richard Wurmbrand²⁴, oraz prowadzoną pod nazwą „Open Doors” przez brata Andrzeja²⁵, Pob 47 Eremlo, Niderlandy, który w Glasgow organizuje 2-letnie kursy dla misjonarzy – Missionary Training College – gdzie są szkoleni kurierzy.

W działalności grup underground nakładają się przekonania religijne, współpraca i konkurencja ekonomiczna oraz cele polityczne. Współpraca jest przypadkowa, znaczenie ma natomiast konkurencja, a nawet konflikt między nimi, na przykład proces o zniesławienie pomiędzy [...]a [...].

²³ Warenfield van Straaten (1913–2003) – duchowny katolicki. W 1934 r. wstąpił do zakonu norbertanów, święcenia kapłańskie przyjął w 1940 r. Założyciel organizacji charytatywnej Kirche in Not.

²⁴ Richard Wurmbrand (1909–2001) – duchowny anglikański, a następnie pastor luterkański, założyciel stowarzyszenia „Jesus to the Communist World” (1967), przemianowanego następnie na „Voice of the Martyrs”. W młodości fascynował się komunizmem, po II wojnie światowej prowadził duszpasterstwo podziemne w Rumunii. Aresztowany w 1948 r., w więzieniu spędził ponad osiem lat. Po podjęciu posługi duszpasterskiej ponownie został aresztowany w 1959 r. Z powodu presji międzynarodowej otrzymał pozwolenie na wyjazd z Rumunii w 1964 r. Od tego czasu rozwinął działalność nagłaśniającą sytuację osób prześladowanych za przekonania religijne w Rumunii i innych krajach socjalistycznych (*Late Reverend Richard Wurmbrand biography*, <https://www.richardwurmbrandfoundation.com/pdfs/richard-and-sabina-wurmbrand-biographies.pdf>, dostęp 23 V 2022 r.).

²⁵ Andrew van der Bijl (ur. 1928 r.) – holenderski misjonarz, założyciel organizacji „Open Doors” (*Andrew van der Bijl*, https://en.wikipedia.org/wiki/Andrew_van_der_Bijl, dostęp 1 III 2022 r.).

który ciągnął się latami, a tymczasem uciekło wiele milionów dolarów. Gdy jednak sąd chciał zapoznać się z finansami obydwu organizacji, wówczas strony nieoczekiwanie się pogodziły.

Keston College i jemu podobne „sławne” instytuty odrzucają jednoznacznie takie komercyjne przedsięwzięcia, jednak nie występują przeciw tym grupom, ponieważ współpracują z nimi na różnych płaszczyznach.

W 1979 r. została utworzona nowa organizacja młodzieżowa pod nazwą „East European Solidarity Youth” składająca się z Brytyjczyków oraz wychowanej w Wielkiej Brytanii młodzieży pochodzenia ukraińskiego, rosyjskiego, czeskiego i słowackiego, co odbyło się przy nieoficjalnej aprobacie i za zgodą Keston College oraz Radia Wolna Europa.

Celem organizacji jest nawiązywanie kontaktów z młodzieżą z Europy Wschodniej w Wielkiej Brytanii oraz przygotowanie brytyjskich członków organizacji, którzy wyjeżdżają do Europy Wschodniej. Prezesem tej organizacji jest Władimir Bukowski²⁶, redaktorem naczelnym pani Schura Avaloff²⁷, sekretarka pochodzenia rosyjskiego, ok. [...]a lat, pracownica Keston. Do osób wspierających należą [...]a wcześniejszy prezes liberalnej Group of Lawyers oraz David Atkinson²⁸, który często podróżuje do Związku Sowieckiego i innych krajów socjalistycznych.

Jeżeli posiadacie informacje na temat ww. organizacji, prosimy o ich przekazanie do MSW Węgierskiej RL.

Z góry bardzo dziękujemy za wsparcie.

Przeł[ożył]: Böhm²⁹

Sporządzono: 2 egz[emplarze]

BArch, MFS, Wydz. X, nr 2060, k. 140–146.

²⁶ Władimir Bukowski (1942–2019) – rosyjski dysydent, pisarz i publicysta. Działalność opozycyjną rozpoczął w czasie studiów na Moskiewskim Uniwersytecie Państwowym. Od 1961 r. był przetrzymywany w ośrodkach psychiatrycznych i więziony. W 1976 r. deportowany z ZSRS, osiadł w Wielkiej Brytanii, gdzie kontynuował działalność antysowiecką. Od 1991 r. zwolennik zbadania zbrodni komunistycznych oraz rozliczenia ich inspiratorów. W 2014 r. Ministerstwo Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej odmówiło mu wydania nowego paszportu. Zmarł w Cambridge.

²⁷ Schura Avaloff – pracowała w bibliotece i archiwum Keston College od początku 1979 r.

²⁸ David Atkinson (1940–2012) – brytyjski działacz społeczny, polityk Partii Konserwatywnej, deputowany Izby Gmin w latach 1977–2005 (*David Atkinson (politician)*, [https://en.wikipedia.org/wiki/David_Atkinson_\(politician\)](https://en.wikipedia.org/wiki/David_Atkinson_(politician)), dostęp 1 III 2022 r.).

²⁹ Bliższych danych nie ustalono.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).

Bundesbeauftragter für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU) – obecnie Bundesarchiv (BArch).

Opracowania

Bagieński W., *Antykomunistyczna „dywersja ideologiczna” jako zagrożenie dla PRL* [w:] *Antykomunizm Polaków w XX wieku*, red. P. Kardela, K. Sacewicz, Białystok–Olsztyn–Warszawa 2019.

Bagieński W., *Wydział XI Departamentu I MSW i kierunki działania wywiadu w walce z opozycją w latach 80.* [w:] *Konfidenci*, red. W. Bagieński, S. Cenckiewicz, P. Woyciechowski, Warszawa 2015.

Baráth M., *Some Aspects of the Cooperation between the Hungarian and Soviet Intelligence Services*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2020, nr 18.

Bourdeaux M., *One Word of Truth. The Cold War Memoir of Michael Bourdeaux and Keston College*, London 2019.

Gieseke J., *Stasi. Historia 1945–1990*, tłum. A. Kozuch, Kraków 2010.

Glaeser A., *The Secret Police, the Opposition, and the End of East German Socialism*, Chicago–London 2011.

Hurst M., *British Human Rights Organizations and Soviet Dissent, 1965–1985*, London 2017.

Robertson J., *Be Our Voice. The Story of Michael Bourdeaux and Keston College*, London 1984.

Schwan H., *Erich Mielke. Żywot w służbie Stasi*, tłum. M. Pindel, Warszawa 2001.

Selvage D., *Defining the Ideological „Enemy”. The KGB’s Reports on „Trends in the Tactics of the Enemy for Conducting Ideological Subversion”, 1974–1988*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2020, nr 18.

Tantzscher M., *Die Stasi und ihre geheimen Brüder. Die internationale geheimdienstliche Kooperation des MfS* [w:] *Diktaturen in Europa im 20. Jahrhundert – der Fall DDR*, oprac. H. Timmermann, Berlin 1996.

Vilemarest P. de, *Stasi Markusa Wolfa. Niemiecka wojna domowa 1945–1991*, tłum. J. Targalski, Warszawa 1997.

Voices of the Voiceless. Religion, Communism, and the Keston Archive, red. J. de Graffenried, Z. Knox, Waco 2019.

Wójcik B., *Informacja dotycząca Keston College opracowana w Wydziale XI Departamentu I MSW*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2019, nr 12.

Wójcik B., *Keston College a wolność religijna za żelazną kurtyną*, „Biuletyn IPN” 2019, nr 10.

Wójcik B., *Znaczenie infogeopolityki dla zmian systemowych w Europie Środkowo-Wschodniej na przykładzie działalności Keston College w latach 1969–1989* [w:] *W stulecie powrotu odrodzonego państwa polskiego na mapę Europy i świata. Polska myśl geopolityczna i sprawy międzynarodowe w XX wieku*, red. D. Iwaneczko, B. Wójcik, Rzeszów 2020.

Netografia

<https://digitalcollections-baylor.quartexcollections.com>

<https://en.wikipedia.org>

<https://hungarianreview.com>

<https://www.baylor.edu>

<https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de>

<https://www.richardwurmbbrandfoundation.com>

<https://www.stasi-unterlagen-archiv.de>

<https://www.theguardian.com>

Streszczenie: Współpraca struktur wywiadowczych państw socjalistycznych zajmujących się rozpoznaniem działalności tzw. ośrodków dywersji ideologicznej i jej neutralizacją od połowy lat siedemdziesiątych XX w. nabrała nowego, sformalizowanego charakteru. Prezentowane dokumenty wskazują na wymianę informacji w tym zakresie pomiędzy Ministerstwem Bezpieczeństwa Państwowego Niemieckiej Republiki Demokratycznej oraz Ministerstwem Spraw Wewnętrznych Węgierskiej Republiki Ludowej. W jednym z nich określono Centre for the Study of Religion and Communism, potocznie nazywane Keston College, jako antykomunistyczną organizację kościelną mającą „największe znaczenie” w krajach anglosaskich. Ośrodek ten został założony w 1969 r. w Wielkiej Brytanii z inicjatywy Michaela Bourdeaux, sir Johna Lawrence’a, Leonarda Schapiro i Petera Reddaway. Pracownicy i współpracownicy Keston College za sprawą przygotowywanych serwisów informacyjnych, wydawanych periodyków, ekspertyz i wydawnictw książkowych, a także organizowanych konferencji i spotkań wpływali na zmianę świadomości społeczeństw państw zachodnich na temat wolności religijnej w ZSRS i jego krajach satelickich, a także wspierali działalność powstających tam grup dysydenckich. Prezentowanie w ramach tych działań „głosu pozbawionych głosu” wpływało nie tylko na zmianę oceny sytuacji społeczności żyjących za żelazną kurtyną, lecz także na poszerzenie sfery wolności obywatelskich w realiach funkcjonowania państw komunistycznych.

Słowa kluczowe: wymiana informacji pomiędzy agencjami wywiadowczymi NRD i WRL, dywersja ideologiczna, Centre for the Study of Religion and Communism, Keston College

Bogusław Wójcik (ur. 1967), doktor nauk humanistycznych, główny specjalista w Oddziałowym Biurze Badań Historycznych IPN w Rzeszowie, wykładowca w Małopolskiej Wyższej Szkole Ekonomicznej w Tarnowie. Opublikował m.in.: *Młodzież antysystemowa w Polsce południowo-wschodniej w latach 1957–1989* (2016); *Represje aparatu komunistycznego wobec PSL na Rzeszowszczyźnie w latach 1945–1949* (2010); *Niepodległościowe organizacje młodzieżowe na Rzeszowszczyźnie w latach 1944–1956 – w świetle dokumentów* (2009).

Example of the Exchange of Information between the Ministry of the Interior of the Hungarian People's Republic and the Ministry of State Security of the GDR in the Field of Defence against Ideological Diversion

Abstract: Cooperation between the intelligence structures of the socialist states involved in examining the activities of so-called centres of ideological diversion and neutralising them has taken on a new formalised character since the mid-1970s. The documents presented indicate an exchange of information in this regard between the Ministry of State Security of the German Democratic Republic and the Ministry of the Interior of the Hungarian People's Republic. One of them identifies the Centre for the Study of Religion and Communism, commonly referred to as Keston College, as an anti-communist church organisation with the "greatest significance" in Anglo-Saxon countries. The centre was established in 1969 in the UK on the initiative of Michael Bourdeaux, Sir John Lawrence, Leonard Schapiro and Peter Reddaway. Through their information services, periodicals, expert opinions and book publications, as well as conferences and meetings, the staff and associates of Keston College influenced a change in the awareness of Western societies about religious freedom in the USSR and its satellite countries, and supported the activities of dissident groups emerging there. The presentation of the "voice of the voiceless" as part of these activities influenced not only the reassessment of the situation of communities living behind the Iron Curtain but also the expansion of the sphere of civil liberties in the realities of the functioning of communist states.

Keywords: information exchange between GDR and HPR intelligence agencies, ideological diversion, Centre for the Study of Religion and Communism, Keston College

Bogusław Wójcik (b. 1967), PhD in humanities, chief specialist at the Branch Historical Research Office of the Institute of National Remembrance in Rzeszów, lecturer at the Małopolska School of Economics in Tarnów. He published, among other things: *Młodzież antysystemowa w Polsce południowo-wschodniej w latach 1957–1989* [Anti-System Youth in South-Eastern

Bogusław Wójcik

Poland in the Years 1957–1989] (2016); *Represje aparatu komunistycznego wobec PSL na Rzeszowszczyźnie w latach 1945–1949* [Repressions of the Communist Apparatus Against the Polish People's Party in the Rzeszów Region in the Years 1945–1949] (2010); *Niepodległościowe organizacje młodzieżowe na Rzeszowszczyźnie w latach 1944–1956 – w świetle dokumentów* [Pro-independence Youth Organisations in the Rzeszów Region in the Years 1944–1956 – in Light of Documents] (2009).